

Анђела Гавриловић

*Одељење за историју уметности,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
andjela.gavrilovic@f.bg.ac.rs*

Прилог проучавању иконографије и значења представа Сунца и Месеца у византијској и српској средњовековној уметности са посебним освртом на небеска светила у Цркви Светог Николе у Пелинову (1716/1717)*

Апстракт: У раду се даје преглед и опис сцена небеских видела у уметности Византије и средњовековне Србије, разматрају се сцене у којима се они појављују, иконографске особености небеских светила, специфични контексти и разлози њиховог сликања. Аутор се посебно осврће на две фреске са представама небеских светила, Сунца и Месеца, у живопису цркве Светог Николе у селу Пелинову у Грбљу у Црној Гори (1716/1717). Премда су оба небеска тела по свом изгледу, димензијама, месту у иконографском програму цркве и значењу јединствене у ширем контексту српског сликарства изведеног у византијској традицији, она до данашњег дана нису представљале предмет научних истраживања. Због свега наведеног, овај рад је посвећен поменутиим питањима.

У цркви Светог Николе у Пелинову, Месец је насликан у анфасу, као велика жута сфера са крупним очима и носем, без радијалних зракова, а Сунце на исти начин само у црвеној боји, као огњена кугла. Сигнатура крај представе Сунца је уништена, док је представа Месеца означена натписом као *lun(a)*. Посматрано са становишта иконографије, поменуте представе су изведене према византијској ликовној традицији. Сунце је приказано као велико видело, а Месец као мање видело, у складу са библијским наративом. Небески аспект светила у Пелинову одређен је њиховим сликањем у горњем делу сцене – на плавом фону, који означава и симболизује небо, као и њиховим савршеним сферичним обликом.

Како фигуре Богородице, Христа и Светог Јована Претече у Пелинову чине Деизис, уочено је да су небеска видела приказана у саставу ове сцене. Стога је у раду приказан историја приказивања Сунца и Месеца у сцени Деизиса. Осим тога, закључено је да је Сунце симбол Христа, а Месец симбол Богородице и Цркве.

Кључне речи: Сунце, Месец, небеска светила, византијска и српска уметност, Свети Никола у Пелинову, иконографија, значење.

* Овај рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст* (177036). Захваљујем овом приликом проф. др Миодрагу Марковићу на уступљеним фотографијама, а Амалији Витезовић на лекторисању текста резимеа на француском језику.

Увод

Представе два главна небеска светила, Сунца и Месеца о којима ћемо говорити, насликане су у цркви Св. Николе у Пелинову, на слоју живописа из 1716/1717. године на сасвим неуобичајеном, истакнутом месту – у зони стојећих фигура у наосу, једно наспрам другог, као пандани и засебне представе, великих размера, у непосредној близини иконостаса (Petković 2009, 15, сл. 1; за датовање живописа видети Miloradović 2015, 121). Представа Месеца изведена је на северном зиду цркве, а представа Сунца на јужном. Обе представе су постављене испод прозора и налазе се између појединачних стојећих фигура у првој зони живописа. Иако заузимају истакнуто место и представљају индивидуалне фигуре, фреске ових небеских видела никада нису представљале предмет истраживања. Њихова појава је посебно важна у контексту шире програмске замисли живописа пелиновске цркве. Стога заслужују посебну и пуну пажњу и биће тема овог рада.

Пре него што се упустимо у анализу фресака у Пелинову, направићемо осврт на приказивање небеских светила у уметности уопште, затим у византијској и српској средњовековној уметности, са циљем постављања оквира истраживања у раду.

* * *

Сунце и Месец, као људском оку два видљива и најочљивија небеска тела, од најранијих времена су представљала предмет човекове пажње. Човек је био упућен на њих, а веза човека и ових небеских тела нашла је преко светог култа свој одраз и у уметности. Код већине многобожачких религија Сунце је имало нарочит значај. Тако је нпр. Сунце представљало важан симбол и један од кључних мотива у уметности Египта, будући да је врховни египатски Бог био бог Сунца, Ра, који је по правилу приказиван са соларним диском над главом (Hart 1986, 179–182). На знаменитој Победничкој стели Нарам Сина се појављују Сунце и Месец (2300–2200. п.н.е.), као знамења владаревог тријумфа, а Хамурабије свој законик добија од Бога Сунца, Шамаша (Janson i Janson 1996, 55, 56, ill. 76, 79). Сунце је било предмет обожавања и важан мотив и у културама пре-колумбијске Америке. Довољно је присетити се астечког Камена Сунца и календара (Durán 1994, 188 sqq), затим Пирамидâ Сунца и Месеца у Теотихуакану (Cowgill 2015, 79 sqq., 92–94, fig. 6.2), Врата Сунца и Врата Месеца у Тихуанаку (Gordon 2006, 37, pass), најстаријих храмова Инка на острвима Сунца и Месеца на језеру Титикака, Куриканче – светог храма Сунца у Куску (Prescott 1961, 86–87, sqq) или Интихуатане, светог камена везаног за култ Сунца на Макчу Пикчуу (Von Hagen, 1949, 42–46).

Када је о европском тлу реч, у древна времена Сунце и Месец су сматрани планетама (Lemkul 2017, 20) и капијама (Gallop 2000, 50–51). Они су представљали предмет религије, поезије и науке (Notopoulos 1944, 166), док је њихова светлост од давнина попримила атрибут божанског (Notopoulos 1944, 166). У време писања Светог Писма међу Семитима је владало многобоштво и главни предмет обожавања је било Сунце, а каткад и Месец. На више места у Петокњижу се изриче забрана обожавања небеских тела: „И да не би подигавши очи своје к небу и видјевши сунце и мјесец и звезде, сву војску небеску, преварио се и клањао им се и служио им; јер их Господ Бог даде свијем народима под цијелим небом“ (5 Мој 4.19; Todorović 2002, 1883). Клањање „или сунцу или месецу или чему год из војске небеске“ било је строго кажњавано (5 Мој 17.2–5).

У доба древног Рима, владао је култ Непобедивог Сунца, који је у више наврата био проглашавао државном религијом (Lemkul 2017, 49).

У хришћанству су небеска видела представљала знаке времена и дана (1 Мој 1.14) сматрана су знацима опомене, предсказања или Божијег гнева (Јл 2.31), а уједно се на њих се гледало као на знамења Божије воље, што је све нашло свог одраза и у уметности (Lemkul 2017: 120, 121). Помрачења Сунца и Месеца најављују други Христов долазак, а описана су на више места у јеванђељима (Мт 24.29; Мк 13.24–25; Лк 21.25). У уметности западног и источног хришћанства, Сунце и Месец су често приказивани уз знаке зодијака (Lemkul 2017, 85, pass.). По правилу су илустровани као пандани или супротности, односно као одраз одређеног литерарног – библијског или неког – другог предлошка.

У Старом Завету, у књизи Постања, описан је настанак Сунца и Месеца – Њих је Бог створио да „буду видела на своду небеском, да деле дан и ноћ, да буду знаци временима, данима и годинама...“ и „да светле на своду небеском да обасјавају земљу“ (1 Мој 1.14).

Сунце и Месец у византијској и српској средњовековној уметности

Најстарији примери појаве небеских светила у византијској уметности су ампуле пореклом из Свете Земље (Grabar 1958, 22, pl. XI, 1), крст из Монце (Marković 1995, 112.39) и фреска Распећа у цркви Санта Марија Антика (Hautecoeur 1921, 16). У византијском и српском средњовековном монументалном и минијатурном сликарству два главна небеска светила била су приказивана у оквиру појединих сцена из циклуса Постања, како на монументалним представама, тако и у минијатурама. Тако су нпр. присутни у сценама *Одвајање светла од таме*, према речима: „Нека буду видјела

на своду небеском, да деле дан и ноћ, да буду знаци временима и данима и годинама“ (1 Мој 1.5; Demus 1984, 77, 109–110, pl. 31, 113; Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 21–24), затим у сценама *Стварања небеских светила* – „И створи Бог два видјела велика: видјело веће да управља даном, и видјело мање да управља ноћу, и звезде“ (1 Мој 1.16; Demus 1949, pl. 26B, 94B; Demus 1984, col. 31, col. pl. 113; Marković i Marković 1995, 326–327; Mastropiero 1981, 415–416, fig. 7; Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 2, 33–36). Светила се илуструју и у сцени *Стваралац и Космос* (Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 16). Мало и велико небеско видело сликају се и у сценама *Стварање птица и водених животиња* (1 Мој 1.21; Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 37–39), затим у сценама *Стварање човека* (1 Мој 1.26–27; Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 43–46) и *Удахњивање душе човеку* (1 Мој 1.26–27; Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 47–50).

Приказивање Сунце и Месеца везује се и за сцене из живота пророка Еноха. Он је у византијској минијатури приказиван више пута уз представе Сунца и Месеца. Овај старозаветни отац „није умро, већ га је Бог узео“ (1 Мој 5.24). О њему се више говори у посланици Јеврејима: „Вјером Енох бјеше узнесен да не види смрти; и више се не нађе, јер га Бог узнесе, пошто прије његова узнесења бјеше му потврђено да је угодни Богу“ (Јев 11.5). Тај пасус је очигледно инспирисао уметника катена Октакеуха да Еноха прикаже уз античку персонификацију Танатоса, смрти коју је Енох избегао. Осим тога, изнад Еноха лебде у сфери неба Сунце и Месец. Такава је случај са минијатурама из рукописа у Библиотеци Seraglio у Истанбулу – Ser., fol. 53r, из Евангелистичке школе у Смирни – Sm. Fol. 18r и Ватиканске библиотеке у Риму – Vat 746, fol. 48v (Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 116–118). Он је ту приказан као праведник, као визионар, као онај који открива божанске тајне и пратилац анђела (Weitzmann i Bernabò 1999, I, 47–48). Његово приказивање уз Сунце и Месец објашњава текст на свитку и дуж горњег дела минијатуре, који преноси традиционално казивање о Еноху као мудрацу и изумитељу, потврђено у тзв. апокрифној Књизи Јубелија познатој и као Мало постање (Charles 1902, 35–37) и у хришћанским хронкама (Adler 1989, 87). Енох је, према поменутом казивању, био „први међу људима рођеним на земљи који је изучио писање и знање и мудрост и који је саставио и забележио знаке на небу према реду месеци у књигу“ (Charles 1902, 36–37), односно уредио календар и изумео месеце и време. Сунце и Месец приказани на минијатури у сегменту неба алудирају управо на ову Енохову научну активност.

Приказивање великог и малог светила везује се и за догађаје из Старог завета који следе непосредно после потопа, за појаву дуге на небу односно *Успостављање завета након потопа* (1 Мој 9.12–14; Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 148–150). Сунце и Месец јављају се и на илустрацијама које

приказују живот Аврама (1 Мој 15.5). Тако су они приказани у композицији „Обећање наслеђа Авраму“, према стиховима из Постања (1 Мој 15.5). На минијатурама са приказом ових небеских тела (Sm., fol. 28r; Vat. 746, fol. 68; Ser., fol. 74r; Sm., fol. 28v; Vat. 746, fol. 70r; cf. supra) сегмент неба је често увећан и украшен додатим фигурама Сунца и Месеца, приказаним често у виду персонификација мушког и женског рода у профилу. Небеска видела су овде приказана уз звезде, према стиху из Постања: „Па га изведе напоље и рече му: погледај на небо и преброј звијезде, ако их можеш пребројати. И рече ми: тако ће бити сјеме твоје“ (1 Мој 15.5; Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 230c, 231c, 233, 234a, 235a).

Небеска светила присутна су и у сценама које илуструју житије Прекрасаног Јосифа према Књизи Постања. Када је о византијским рукописима реч, јављају се у на минијатурама у рукопису библиотеке Seraglio у Истанбулу (Ser., fol. 122v), у рукопису из Евангелистичке библиотеке у Смирни (Sm., fol. 49v) и рукопису из Ватиканске библиотеке (Vat. 476, fol. 115v; 1 Мој 37.5–9; Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 463–465). Што се тиче монументалне уметности, сцене са илустрацијама Сунца и Месеца приступне су у цркви Светог Марка у Венецији у оквиру две сцене опширног циклуса о прекрасном Јосифу: *Сан Јосифов* и *Јосиф приповеда браћи и оцу о сну* (Demus 1984, 130, pl. 245). Када је о српској уметности реч, јављају се у цркви Свете Софије у Охриду (Grozdanov 1980, 94, sl. 62). У књизи Постања се приповеда да је Јосиф испричао својој браћи свој први сан, а други сан свом оцу (1 Мој 37.5). Други сан је онај који говори о Сунцу и Месецу: „Послије опет усни сан, и приповиједи браћи својој говорећи: усних опет сан, а то се сунце и мјесец и једанаест звијезда клањаху мени“ (1 Мој 37.9). Ипак, на илустрацијама ових догађаја се оба ова догађаја често преплићу (cf. supra). Занимљиво је да се неки пут звезде не сликају на сценама, него само Сунце и Месец у сегменту неба (cf. Ser., fol. 122v). Ова небеска тела по правилу посматрају Јосифа. Тако је учињено на минијатури рукописа из Истанбулске библиотеке, Евангелистичке библиотеке у Смирни и Ватинском рукопису и на фресци из цркве Свете Софије у Охриду (cf. supra).

Небеска светила се сликају и у сценама везаним за живот Исуса Навина. Након молитве Исуса Навина: „Стани сунце над Гаваоном, и мјесече над долином Елонском“ (INav. 10.12), Бог је зауставио кретање Сунца и Месеца – „И стаде сунце, и устави се мјесец докле се не освети народ непријатељима својим. И стаде сунце на сред неба и не наже западу скоро за цио дан“ (INav. 10.13), па тако на представама у византијским минијатурама налазимо илустрован овај пасус из Старог Завета (INav. 10.10–13; Weitzmann i Bernabò 1999, II, col. fig. 21, fig. 1268–1272; Weitzmann i Bernabò 1999, I, 250–251). Овде су небеска видела у функцији означавања Исуса Навина

као праведника кога служи Бог „И не би такога дана ни прије ни послје, да Господ послуша глас човечији, јер Господ војева за Израиља“ (INav 10.14). Небеска светила су приказана различито, али без одступања од античке традиције: Сунце као сфера са људским ликом у анфасу која исијава зраке светлости (Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 1268), као диск без људског лика (Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 1269), као персонификован људски лик у профилу или полупрофилу у оквиру диска који исијава зраке светлости (Weitzmann i Bernabò 1999, II, pl. 1270–1272).

Када је реч о Новом завету, различите природне, а уједно и небеске, појаве пратиле су Христову појаву на земљи и Његов живот – како Христово рођење тако и Христову смрт (Mt 27.45; Mk 15.33; Lk 23.44–45), па се у овим сценама у уметности и илуструју. Како је сцена Распећа Христовог улазила у састав циклуса Великих празника, који је био обавезан део сликаног програма цркава, небеска видела су у овој сцени најчешће сликана и очувана. За разлику од њих, циклус о Прекрасном Јосифу, нпр. је био знатно ређе сликан. У саставу сцене Распећа, они су често сликани, али не и увек. Литерарну основу за приказивање небеских тела у композицији Распећа чини текст јеванђеља по Марку: „Када Христос на крсту умираше, тама би по свој земљи до сахата деветога, и помрче Сунце“ (Mk 22.44–45). Сунце и Месец се сликају у сцени Распећа још од VI века, а најстарији пример њихове појаве у тој композицији потиче из Рабулиног јеванђеља (Cechelli, Furlani i Salmi 1959). Мотиви небеских светила су доста чести, јављају се кроз средњовизантијски период, а посебно у време Палеолога (Gavrilović 2018, 152). У српској уметности први очувани пример потиче из Богородичине цркве у Студеници (Babić, Korać i Ćirković 1986, sl. 63). У XIV веку постојале су два иконографска типа приказивања небеских светила – архаичније и савременије: прво је присутно, нпр. у Богородици Одигитрији у Пећкој патријаршији, а друго, нпр. у Дечанима и Светом Никити код Скопља (Gavrilović 2018, 151–152; Gabelić 1998, 80; Marković 2015, 224, sl. str. 234). У сцени Распећа небеска светила означавају Христа као Бога односно Његову божанску природу (Migne 1857, 129 В; Migne 1857a, 468 С – 469 А).

Сунце и Месец су, истина ретко, сликани и у сценама циклуса Христових јављања након Васкрсења – *Пут у Емаус* (Panić i Babić 1975, sl. 13; crt. 7). Осим наведеног, сликана су и на минијатурама у ретким сценама *Разум Давидов* (Месец; Dufrenne i Belting 1983, fol. 15v), *Молитва Давидова* (Сунце и Месец; Dufrenne i Belting 1983, fol. 19r), *Седмосветла небеса* (Сунце и Месец; Dufrenne i Belting 1983, fol. 31r), као и у илустрацијама последњих Псалама (Gabelić 1998, 185), композиције Вазнесења (Grabar 1958, 22. pl. XI, 1), Христа у слави (Dewald 1915, 288–289, fig. 6), Крштења и других. Сунце и Месец редовно се сликају у сценама циклуса Страшног суда (Todić 1988, 161–162; Panić i Babić 1975, crt. 30).

Иконографија небеских тела је могла да варира. Та небеска светила су приказивана на различите начине: често као сфере са људским лицима у профилу, као капљичаста тела са лицима у профилу или као персонификације у пуној фигури како седе у капљичастим телима. Сунце је могло бити представљено и као краљ са круном на глави у небеском медаљону, која сија зрацима који се пружају из неколико небеских сфера. У Леснову овакву представу Сунца чак носи људско биће са крилима које седе на фантастичној, двоноској, змајоликој немани змијолике главе (Gabelić 1998, 188, sl. 87).

У временима туркократије, у поствизантијској и познијој српској уметности, Сунце и Месец се сликају на минијатурама рукописа у сценама *Грађење Вавилонске куле* (Rakić 2012, 258, sl. 79), *Укупан изглед космоса и Царства небеског са Христом* (Rakić 2012, 258, sl. 43), *Приказ кретања Сунца* (Rakić 2012, 258), *Исијавање Сунца* (Rakić 2012, 264, sl. 203), *Кружење звезда* (Rakić 2012, 95, 265, sl. 81), *Молитва Давидова* (Rakić 2012, 236), *Седам небеса* (Rakić 2012, 245). На појединим местима, као нпр. у Псалтиру са последовањем из Патријаршијске библиотеке у Београду, Сунце се слика и поред представа зодијачких знакова да укаже на положај Сунца у одговарајућем зодијачком знаку (Rakić 2012, sl. 87–90, 214–221) или уз одговарајуће зодијачке знакове, владаоце годишњих доба поред чијих персонификација се илуструју (Rakić 2012, 265, sl. 49–50, 204). Небеска светила су у доба турске власти наставила да се приказују и у оквиру сцена циклуса *Стварања света*, па их тако Андреја Раичевић изводи у оквиру сцене *Стварања Сунца, Месеца и звезда* (Rakić 2012, 256, sl. 39). Небеска видела се традиционално сликају и у сцени *Распећа Христовог* (Rakić 2012, 237, 237, 240) и у саставу циклуса *Страшног суда* (Рејић 2014, стр. XII). Сунце се слика и у приказима везаним за живот пророка Јоне (Rakić 2012, 98, sl. 84).

У сликарству у време турске власти, Сунце и Месец се сликају уз ликове Христових образа или као одвојене фигуре у манастиру Завали, а поред фигура пророка (Kajmaković 1977, Т. VII). У ученом сликарству цркве Благовештења Кабларског Сунце и Месец су приказани два пута. Једном су светила илустрована у оквиру особене сцене Деизиса тј. Страшног суда на источном зиду приправе на старијем слоју живописа (око 1400; Petković 2004, sl. str. 55) на површини неба-свитка који умотавају анђели, а на којем стоје и сви учесници сцене. Други пут су у истој у цркви насликани сасвим необично уз сам лик Бога Саваота, у медаљону окруженом херувимима на полуобличастом своду (Petković 2004, sl. str. 65). Ово је можда и јединствен пример појаве небеских светила у датом контексту. У сваком случају, постављање видела уз Његов лик сасвим је оправдано, када се има у виду да је Он владар свега што постоји и да Сунце и Месец, заједно са хоровима небеских сила хвале Господа, према стиху псалма: „Хвалите Га сунче и месече: хвалите Га“ (Ps 148.3), одајући му хвалу као Творцу. Бог је на

фресци натписом означен као „Саваот“, као Господ небеских сила у које се убрајају и небеска тела Сунце и Месец. У Књизи пророка Јеремије се каже: „Овако вели Господ, који даје сунце да свијетли дању, и уредбе мјесецу и звијездама да свијетле ноћу, који раскида море и буче вали његови, којему је име Господ над војскама...“ (Јер 31.35).

У манастиру Ваведења Богодице у Завали небеска светила су насликана на истакнутим местима у теменима луковима који деле централни травеј храма на чијем се своду налазе фигуре Христа у различитим обличјима (Кажмаковић 1977, Т. VII). Месец је приказан у темену западног лука, а сунце у темену источног лука. Оба светила су у засебним, омеђеним пољима и уз суседне фигуре старозаветних личности. Оба небеска тела приказана су као кугле људских физиономија, које одашиљу зраке светлости – Сунце пламене, а Месец хладносиве.

Слика 1 Црква Светог Николе у Пелинову, представа Сунца, јужни зид (1716/1717)

Представе Сунца и Месеца у цркви Светог Николе у Пелинову

У цркви Светог Николе у Пелинову небеским виделима је указан посебан значај њиховим постављањем као пандана на северни односно јужни зид, у зону стојећих фигура. Месец је насликан у анфасу, као велика жута

Слика 2 Црква Светог Николе у Пелинову, представа Месеца, северни зид (1716/1717)

сфера са крупним очима и носем, без радијалних зракова (сл. 2), а Сунце на исти начин само у црвеној боји, као огњена кугла (сл. 1). Сигнатура крај представе Сунца је уништена, док је представа Месеца означена натписом као *lun(a)*. Посматрано са становишта иконографије, поменуте представе су изведене према византијској ликовној традицији (Grabar 1951, 34–49, fig. 1; Cutler 1991, 1976; Laag 1972, 178–180; Đurić 1995, 339–345). Примећује се да се сликар, илуструјући небеска видела, руководио библијским наративом – Сунце је приказао као веће, а Месец као мање видело. Према казивању из Књиге Постања, Сунце је велико светило, а Месец мало: „И створи Бог два видјела: видјело веће да управља даном и видјело мање да управља ноћу“ (1 Мој 1.16; Silbermann 1929, 5). У византијској уметности представама два главна небеска светила у погледу димензија даван је подједнак значај, али је у зависности од потреба поручилаца или жеље сликара примењивано и друго решење, присутно у Пелинову, сасвим у складу са ликовном традицијом приказивања ова два видела.

Небески аспект светила у Пелинову одређен је најпре њиховим сликањем у горњем делу сцене – на плавом фону, који означава и симболизује небо. Други чинилац који указује на небеско порекло ових тела јесте њихов сферичан облик. Како је „приказивање природе служило сврси откривања Божијег симболичког присуства, а сама природа виђена као систем

Слика 3 Црква Светог Николе у Пелинову,
северни зид цркве са представом Месеца (1716/1717)

симбола, потписâ Бога“ (Funkenstein 1986, 49), то су и ова два небеска тела као саставни делови природе послужили обајшњавању Божјег присуства. Савршена сферичност је од најранијих времена указивала на савршенство самог Бога. Оба небеска светила тако изражавају идеју савршенства својим обликом и текстуром (Tatarkiewicz 1981, 187).

Месец је насликан између стојећих фигура светог Димитрија и светог Игњатија Богоносца, испред кога је Богородица, док је Сунце насликано између ликова Христа и Јована Претече, који, уз Богородицу на северном зиду формирају Деизис (сл. 1, 2, 4, 5). С једне стране, необичан положај представа Сунца и Месеца у сликаном програму храма указује на то да је он изазван жељом, очито наручилаца живописа, да та небеска светила стоје у вези са композицијом Деизиса. С друге стране, постављање небеских видела до наведених светих личности говори о другом нивоу ишчитавања програма зидног сликарства ове цркве. Није случајно што се представа Месеца нашла иза lika Богородице, а представа Сунца иза фигуре Христа. Такође, очито је и да је постављање ових небеских светила испод самих прозорских отвора, кроз које директно допире светлост тих небеских тела, учињено са јасном симболичном алузијом на њихово својство као одашиљача светлости.

На северном зиду наоса нижу се од истока ка западу фигуре Богородице, светог Игњатија Богоносца, иза којег је представа Месеца, затим следи лик светог Димитрија, светог Илије, светог Јевтимија Великог, светог Георгија, светог Антонија Великог и светог Теодосија Киновижарха, док се на јужном зиду од истока ка западу нижу фигуре Исуса Христа, поред којег је представа Сунца, затим следи лик светог Јована Претече, светог Стефана Дечанског, светог Мине, светог Виктора, светог Викентија и светог Симеона Столпника.

И док је положај Деизиса до иконостаса и ликова светих ратника уз Деизис уобичајан (Babić 1975, 3–49), представе Сунца и Месеца у таквом програмском склопу представљају прави и у српској средњовековној уметности, а могуће и шире посматрано у уметности византијског света уопште, непоновљени изузетак.

Порекло сликања небеских светила уз композицију Деизиса лежи у раној пракси сликања два најзначајнија небеска тела у сцени Христа у слави (Апокалиптичке визије) у египатским, либанским и палестинским црквама (Dewald 1915, 288–289, fig. 6; Van der Meer 1938, 258, fig. 58; Dodd 2004, 32, 34, 36, 56 pass.).

Овом приликом помињемо примере небеских светила у апсидама Капеле број 17 у Бавиту, цркве Светих Теодора у Бахдидату у Либану (1256. г.; Dodd 2004, 36, pl. 19.27) и представе на таваници цркве Кафр Шлеиман (Dodd 2004, 56, pl. 17.5 [B]). Обичај илустровања Сунца и Месеца у оквиру представе Деизиса пренет је и присутан у живопису кападокијских цркава (Jolivet Lévy 1991, 9, 16, 24, 27, 38, 41, 59, pl. 2, 5, 22/1, 34, 35, fig. 2). Једна композиција теофаније за коју се верује да је настала у предиконокалстичко време (VII в.) откривена је у испосничкој пећини Латмос, у Малој Азији

Слика 4 Црква Светог Николе у Пелинову, Богородица из Деизиса, северни зид (1716/1717)

Слика 5 Црква Светог Николе у Пелинову,
Христос из Деизиса, јужни зид (1716/1717)

и налази се на таваници. Она садржи клипеусе са иконографски врло занимљивим представама Сунца и Месеца (Van der Meer 1938, 272–273, fig. 60). Сунце и Месец присутни су и на фресци у северној апсиди цркве Нове Токали Килисе или на фрескама Кападокије, који представљају реминисценцију на египатску композицију (Van der Meer 1938, 275–276).

Персонификације Сунца и Месеца јављају се у најранијим представама Апокалиптичне визије у либанском сликарству и развиле су се преко античких концепта о боговима и принчевима, као симболима вечне власти. Та два небеска светила су улазила у састав композиција Апокалиптичких визија у раним египатским и сиријским примерима ових сцена, као и у Кападокији. Интересантно је поменути да је лик младог Христа Емануила могао бити приказан у сунчевом медаљону, као Сунце (Jolivet-Lévi 1991, pl. 2/2). Од кападокијских примера небеских светила посебно се издвајају они из Великог Голубарника код села Чавушина (963–969; Jolivet-Lévi 1991, pl. 22/1). У сцени Христа у слави Сунце и Месец представљају симболе космичке и вечне власти, подвлачећи универзални карактер Христове власти (Jolivet-Lévi 1991, 9).

Персонификације Сунца и Месеца сликају се и на монументалним фрескама у апсидама романичких цркава Француске, нпр. у цркви Сен Савин (Michel 1949, pl. 41), или у саставу композиције Страшног суда у Сен Фоа у

Конку (Michel 1949, 389–390). Као што то важи за представу Апокалиптичне визије у конхи апсиде, сликање ових светила има дугу преиконокластичну историју и припада току „архаичне“ традиције која се јавља у и Либану. На појединим либанским фрескама представе Сунца и Месеца су уништене, али се оне јављају у ансамблима у Бахдеидату (Сунце и Месец поред Христа Емануила на тријумфалном луку (Dodd 2004, 342, 19.27 [B]) и у Кафр Шлеиману (Dodd 2004, 56, 307, pl. 17.5 [B]).

Програмска замисао фреске на тријумфалном луку у у цркви Светог Теодора (Мар Тадрос) у Бахдеидату је необично занимљива и иконографски доста сложена. Ту су Сунце и Месец приказани како фланкирају попреја Христа Емануила, док се иза представе Сунца налази сцена *Жртва Аврамова*, а иза Месечеве сфере композиција *Мојсије прима таблице закона* (Dodd 2004, 342, pl. 19.2, fig. 19.2, pl. 19.27 [B], 19.28 [C2]). У зони испод ових сцена, у конхи апсиде је смештена Апокалиптична визија са Христом на трону, херувимима, серафимима, јеванђелистима, Богородицом и светим Јованом Претечом (Dodd 2004, 339).

У малој пећинској цркви у Кафр Шлеиману, посвећеној Богородици, представе Сунца и Месеца су приказане како фланкирају Христа на трону, на таваници пећине (Dodd 2004, 307, pl. 17.5 [B]).

Композиција Деизиса је најпре имала за циљ да изрази привилеговану улогу Богородице и Јован Претече као првих сведока Христовог божанства, што ће се наставити и у XII веку (Weyl-Carr 1991, 599–600). Након IX века, композиција се јавља све више у контексту који предлаже посредовање: она поприма изглед царског двора са Христом на трону између Богородице и светог Јована Претече, попут цара који седи на престолу пред својим дворанима. Та слика временом постаје језгро композиције „Деизисног чина“. Ова сцена такође формира средишњи део представе Страшног суда и пророчких визија где Богородица и свети Јован Претеча посредују за људски род (Weyl-Carr 1991, 599–600; Wessel 1986, 631–632). У Пелинову, лик Богородице је очуван у потпуности: она је приказана уобичајено у мафориону, прекривене главе, у црвеним ципелама, у погнутом ставу молитве руку прекривених мафирионом; наспрам Ње је лик Христа, делимично оштећен. Ипак и поред оштећености, може се са сигурношћу закључити да је чинио гест благослова десном руком и у другој држао јеванђеље. Приказан је фронтално у плавом хитону и пурпурном химатиону, са златним клавусом и рекама. Има крстасти нимб, и што је посебно и важно, у њему исписан натпис „Ϟ тј. „ð ðv“ – „Онај који јесте“ (3:14). Да је пракса исписивања овог натписа у крсту нимба претрајавала јако дуго, сведочи и пример представе Христа у куполи цркве Светог Никите код Скопља. Ту је Дичо Зограф изобразио лик Христа са крстастим нимбом у којем је поменути натпис. Осим тога, што је раритет и необичност, он до

Христа слика и два небеска светила – Сунце и Месец: Сунце као ватрену сферу са људским ликом, а Месец у виду српа хладносиве боје (Marković 2015, 269, sl. str. 267, sl. 91). Горепоменути натпис представља цитат из Старог завета из Друге књиге Мојсијеве (2 Мој 2.14) и из Откровења (Отк 1.8). Он указује да је Христос у Пелинову означен као прапочетни и вечити Сведржитељ из Апокалипсе, према стиху: „Ја сам Алфа и Омега, говори Господ, Који јесте, Који беше, и Који долази, Сведржитељ”. Андреа Кесарејски овај стих тумачи у контексту Вечности, Суда и Свемогућности Бога што и јесте значење сцене: „Речима Ја сам Алфа и Омега указује се на Христа као на Бога Који над свим влада, Који је беспочетан и бесконачан, Који јесте и Који беше пре свега, савечан Оцу и бескрајан, Који ће стога свакоме дати плату за његова дела” (Migne 1863, 225 C–D). Представа Христа са крстастим нимбом и поменутим натписом посведочена је и раније у куполама српским средњовековних цркава, али представља реткост (Gabelić 1998, 54). Овај натпис није нужно морао бити исписиван у Спаситељевом нимбу, премда је Његов лик носио исто значење (Gavrilović 2018, 187–188). Међутим, Сунце и Месец, присутни на Дичовој фресци су раритет. Оваквим натписом у Пелинову указује се и на вечност Бога. Исту улогу имају и Сунце и Месец, који су симболи вечности, који указују на вечност Христа и Цркве. На то упућују стихови из Псалтира: „Једном се заклех светошћу својом; зар да слажем Давиду? Сјеме ће његово трајати довијека, и пријесто његов као сунце преда мном; он ће стајати увијек као мјесец и вјерни сведок у облацима” (Ps. 88.36–37). Свети Атанасије Велики у контексту ових стихова каже: „Семеном Давидовим назива Христа, Који се по телу родио од Давидовог семена. Он ће и остати до века, јер је немогуће да Онај Који је Бог и уистину Син Божији не буде савршено и потпуно вечан” (Migne 1857b, 391 A). „Под престолом Христовим подразумева Цркву, јер у њој почива Христос. Због тога ће црква обасјавати и просветљивати поднебесје, свагда постојећи, слично сунцу и месецу, јер је у псалму речено: И престо Његов као сунце преда мном (38) и као месец уређен до века, и Сведок веран на небу“ (Migne 1857b, 391 A–B).

Положај Сунца поред Христа и његово значење

Сликање Сунца поред Христа у цркви Светог Николе у Пелинову носило је снажне алузије, константно актуелне током средњег века (сл. 1, 5). У Старом и Новом завету Сунце је представљао слику Божије славе и величанства. Од времена светог Кирила Александријског Христос је често означаван као „Сунце правде“ (Dölger 1972, 100–110). Чињеница да се Васкрсење Христово догодило првог дана недеље, на дан Бога Сунца, довела је до тога да се Христово полагање у гроб и Васкрсење упореде и доведу

у симболичну везу са заласком и изласком Сунца (Rachner 1945, 100–120). Такође је била важна слика Сунца и Месеца која је у пренесеном значењу изображавала слику и тајну Христа и Цркве (Suntrup 1980, 278–382). Посебно величанствена библијска слика исказана библијским језиком јесте слика Христа-светлости и Христа „Сунца правде“, који управља својом кочијом над читавом творевином и који је променио „сумрак у свитање“ (Dillenberger 1986, 14).

У везу с алегориским контекстом Христа као Сунца правде, довођен је познати стих из јеванђеља по Јовану: „Ја сам светлост свету“ (Јн 8.12). Христос за себе каже „Ја сам светлост свету“, светлост у правом смислу, не светлост пророка која је непотпуна и слаба, него истинита светлост, која није омеђена границама Галилеје и Палестине, него светлост свету и Господар свих људи. Он је, према речима Теофилакта Охридског, „видело народима“ (Is 42.6), Онај који је био видљив као Човек био је и Син Божији, и светлост свету, који је рекао: „Ко иде за мном неће ходити у тами“, неће остати у заблуди, него ће се ослободити заблуде и таме (Migne 1864, 9 С).

Један од утицајнијих каролинских теолога, можда Пасхасије Радберт, своје хришћанско тумачење звезда започиње са највећом од њих, Сунцем. Аутор каже да оно симболички означава Христа који за себе каже: „Ја сам светлост свету“ (Јн 8.12) и за кога пророка Давид каже: „Јер је у тебе извор животу, Твојом светлошћу видимо светлост“ (Ps 36.9; Bourdellès 1991, 385–444; Lemkul 2017, 235). Даље наводи како се у Светом Писму помиње Сунце правде, као у књизи пророка Малахије и у Премудростима Соломоновим (Mal 4.2; PrS 5, 6; Lemkul 2017, 235).

Положај Месеца поред Богородице и његово значење

Док је Христос насликан на јужном зиду поред Сунца, дотле је Богородица приказана на северном зиду на којем је приказан и Месец (сл. 4). У оквиру хришћанске мисли, најкасније од IV века, Месец је тумачен као знак и слика Богородице. Тако Методије Олимписки (%311) каже да Месец означава Богородицу-Цркву, која као Месец рефлектује сјајну светлост Христа (Сунца), просветљавајући душе верних (Musurillo 1958, 110–111; Ostrow 1996, 225). Исидор Севиљски истиче да Месец представља Богородицу-Цркву, зато што Сунце осветљава Месец баш као што Христос осветљава Цркву (Migne 1862, 992 А). А Руперт из Дојца (XII в.), у свом коментару на Песму над песмама изјављује да „...као што Месец сија и зрачи сјајем који није његов, већ прикупљен од Сунца, тако ти, о преблагословена Богородице, зрачиш сјајем који не проистиче од Тебе саме, већ од божанске милости“ (Migne 1854, 937 А–В). Према средњовековном схватању, које износи Храбан Маврус, Месец је, због своје променљивости симбол

Цркве, односно космоса, звезде представљају светитеље, док Сунце алегорички представља Христа (Lemke 1974, 78). Псеудо-Анастасије Синајски у Сунцу симболично препознаје Христа, а у Месецу Цркву (Migne 1865, 892A; 895 B–C). И поменути каролиншки теолог износи своје тумачење Месеца: „Будући да Месец сија захваљујући светлости које му Сунце даје, ова друга највећа звезда представља Свету Цркву коју Бог преко Христа осветљава“ (cf. supra).

Закључак

Разматрајући мотиве небеских видела, Сунца и Месеца и имајући у виду горе речено, можемо закључити да се сликар пелиновске цркве Светог Николе, даскал Димитрије, користио старим иконографским предлошцима, темама које су од давнина познате хришћанској уметности, али које су уједно и врло ретке (нарочито у време у којем он сам ствара), као и да је истицањем небеских светила и њиховим постављањем у први план он своје иконографско-програмско решење на српским просторима, а могуће и шире, учинио јединственим. Тако су овде два небеска светила укомпована у представу Деизиса, а уједно доведена у најдиректнију иконографско-значањску везу са ликовима Христа и Богородице. Носећи снажне хришћанске конотације, оне указују и на велику сликареву ученост.

Извори

- Cechelli, Carlo, Giuseppe Furlani i Mario Salmi. 1959. *The Rabula gospels. Facsimile Edition of the Syriac Manuscript Plut. I, 56 in the Medicean-Laurentian Library*. Rome: Olten and Lausanne.
- Charles, Robert Henry. 1902. *Book of Jubilees or The Little Genesis*. Translated from the editor's Ethiopic text and edited with introduction, notes and indices by R. H. Charles, D. D. London: Adam and Charles Black.
- Dufrenne, Suzzy i Hans Belting. 1983. *Der Serbische Psalter. Faksimile-Ausgabe des Cod. Slav. 4 der Bayerischen Staatsbibliothek München*, Wiesbaden: Reichert.
- Durán, Diego. 1994. *The History of the Indies of New Spain*: translated, annotated and with an introduction by Heyden, Doris. University of Oklahoma press: Norman and Mondon: 188 sqq.
- Gallop, David. 2000. *Parmenide of Elea. Fragments*, University of Toronto Press.
- Migne, Jacques-Paul. 1854. *Patrologiae Cursus Completus, Series latina* 168. Paris: Via d'Ambroise.

- Migne, Jacques-Paul. 1857. *Patrologiae cursus completus. Series graeca* 25. Paris: Via d'Ambroise.
- Migne, Jacques-Paul. 1857a. *Patrologiae cursus completus. Series graeca* 33. Paris: Via d'Ambroise.
- Migne, Jacques-Paul. 1857b. *Patrologiae cursus completus. Series graeca* 27. Paris: Via d'Ambroise.
- Migne, Jacques-Paul. 1862. *Patrologiae cursus completus. Series latina* 83. Paris: Via d'Ambroise.
- Migne, Jacques-Paul. 1863. *Patrologiae cursus completus. Series graeca* 106. Paris: Via d'Ambroise.
- Migne, Jacques-Paul. 1864. *Patrologiae cursus completus. Series graeca* 124/2. Paris: Via d'Ambroise.
- Migne, Jacques-Paul. 1865. *Patrologiae cursus completus. Series graeca* 89. Paris: Via d'Ambroise.
- Musurillo, Herbert. 1958. *St. Methodius. The Symposium: A Treatise on Chastity*. (Translated and annotated by H. Musurillo). London: Paulist Press.
- Silbermann, Alphons. 1929. *Pentateuch with Targum Onkelos, Haphtaroth and Prayers for Sabbath and Rashi's Commentary*, London: Shapiro, Valentine and Company.
- Sveto pismo:
- 1 Moj: 1.5; 1.14; 1.16; 1.21; 1.26–27; 5.24; 9.12–14; 15.5; 37.5–9; 37.9
  - 2 Moj 2.14
  - 5 Moj 4.19; 17.2–5
  - INav. 10.10–13; 10.12; 10.13; 10.14
  - Ps 36.9; 88.36–37; 148.3
  - PrS 5, 6
  - Is 42.6
  - Jer 31.35
  - Jl 2.31
  - Mal 4.2
  - Mt 24.29; 27.45
  - Mk 13.24–25; 15.33; 22.44–45
  - Lk 21.25; 23.44–45
  - Jn 8.12
  - Jev 11.5
  - Otk 1.8
- Wander, Steven. 2012. *The Joshua Roll*. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Weitzmann, Kurt i Massimo Bernabò. 1999. *The Byzantine Octateuchs, I (Text)*. Princeton: Department of Art and Archaeology, Princeton University (NJ) in Association with Princeton University Press.
- Weitzmann, Kurt i Massimo Bernabò. 1999. *The Byzantine Octateuchs, II (Plates)*. Princeton: Department of Art and Archaeology, Princeton University (NJ) in Association with Princeton University Press.

Литература

- Adler, William. 1989. *Time Immemorial: Archaic History and Its Sources in Christian Chronography from Julius Africanus to George Syncellus*. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection (Dumbarton Oaks Studies 26).
- Babić, Gordana. 1975. „O živopisanom ukrasu oltarskih pregrada“. *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 11: 3–49.
- Babić, Gordana, Vojislav Korać i Sima Ćirković. 1986. *Manastir Studenica*. Beograd: Jugoslovenska revija.
- Bourdellès, Henri. 1991. „De Astronomia more christiano“. *Studi Medievali* 32/1: 385–444.
- Cowgill, George. 2015. *Ancient Teotihuacan. Early Urbanism in Central Mexico*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Cutler, Anthony. 1991. „Sun and Moon“. In *Oxford Dictionary of Byzantium* 3. Kazhdan, Alexander (ed.). New York – Oxford: Oxford University Press: 1976.
- Demus, Otto. 1949. *Mosaics of Norman Sicily*. London: Routledge & Paul.
- Demus, Otto. 1984. *The Mosaics of San Marco in Venice* (2). Chicago: University of Chicago Press.
- Dewald, Ernest. 1915. „The Iconography of Ascension“. *Journal of the Archaeological Institute of America* 19 (3): 277–319.
- Dillenberger, John. 1986. *A Theology of Artistic Sensibilities. The Visual Arts and the Church*. New York: The Crossroad Publishing Company.
- Dodd, Erika, Cruikshank. 2004. *Medieval Painting in the Lebanon*. Wiesbaden: Reichert.
- Dölger, Franz. 1972. *Sol salutis. Gebet und Gesang im christlichen Altertum. Mit besonderer Rücksicht auf die Ostung in Gebet und Liturgie*. Münster in Westfalen – Aschendorff: Ashendorffsche Verlagsbuchhandlung.
- Đurić, Srđan. 1989. „The Representations of the Sun and Moon at Dečani“. In *Dečani i vizantijska umetnost sredinom XIV veka*. Đurić, Vojislav, J. (ur.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Priština: Jedinstvo, 339–346.
- Funkenstein, Amos. 1986. *Theology and Scientific Imagination from the Middle Ages to the Seventeenth Century*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
- Gabelić, Smiljka. 1998. *Manastir Lesnovo. Istorija i živopis*. Beograd: Stubovi kulture.
- Gavrilović, Anđela. 2018. *Crkva Bogorodice Odigitrije u Pečkoj patrijaršiji*. Beograd: Stavropigijalna Lavra Manastir Pečka patrijaršija.
- Gordon, Francis, Mc Ewan. 2006. *The Incas: New Perspectives*. Santa Barbara CA: ABC-Clio.
- Grabar, André. 1958. *Ampoules de Terre Sainte*. Paris: Klincksieck.
- Grabar, André. 1951. „Un Médaillon en or provenant Mersine en Cicile.“ *Dumbarton Oaks Papers* 6: 25–49.
- Grozdanov, Cvetan. 1980. *Ohridsko zidno slikarstvo XIV veka*. Beograd: Institut za istoriju umetnosti, Filozofski fakultet, Beograd.
- Hart, George. 1986. *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. London: Routledge & Kegan Paul Inc: 179–182.
- Hautcoeur, Louis. 1921. „Le soleil et la lune dans les crucifixions“. *Revue Archéologique* 14:13–32.
- Janson, Hort Valdemar i Dora Džejn Janson. 1996. *Istorija umetnosti: pregled razvoja likovnih umetnosti od praistorije do danas*. Beograd: Prosveta.

- Jolivet-Lévy, Catherine. 1991. *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*. Paris: Éditions de Centre Nationale de la Recherche Scientifique.
- Kajmaković, Zdravko. 1977. *Georgije Mitrofanović*. Sarajevo: Veselin Masleša (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske).
- Laag, Heinrich. 1972. Sonne und Mond. *Lexikon der Christlichen Ikonographie* 4: 178–180.
- Lemke, Gerhard. 1974. *Sonne, Mond und Sterne in der deutschen Literatur seit dem Mittelalter: ein Motivkomplex als Bild gesellschaftlichen Wandels* (Thesis presented to the Faculty of Graduate Studies Mc Gill University, in partial fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in German), Mc Gill University.
- Lemkul, Ivana. 2017. *Aproprijacija i hristijanizacija motiva zodijaka u umetnosti srednjeg veka*. Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu: (dostupno na internet stranici: <http://phaidrag.bg.ac.rs/o:18250>; приступљено: 3. 9. 2018).
- Marković, Miodrag. 1995. „Veliki praznici“. In *Zidno slikarstvo Dečana. Građa i studije*. Đurić, Vojislav (ur.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti: 107–120.
- Marković, Miodrag. 2015. *Sveti Nikita kod Skoplja. Zadužbina kralja Milutina*. Beograd: Službeni glasnik.
- Marković, Jelena i Miodrag Marković. 1995. „Ciklus Geneze i starozavetne figure u paraklisu Sv. Dimitrija“. *Zidno slikarstvo Dečana. Građa i studije*. Đurić, Vojislav (ur.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti: 323–352.
- Mastropiero, Franca. 1981. „I mosaici della scarsella e della cupola del Battistero di Firenze in relazione con il mondo orientale balcanico“. In *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines 2 (B). Art et archéologie, Communications A*, Athènes: Association internationale des études byzantines: 405–418.
- Michel, Paul. 1949. *Romanesque Wall Paintings in France*. Paris: Éditions de Chêne.
- Miloradović, Kristina. 2015. „Predstava Svetog Arsenija Srpskog u pelinovskom slikanom Kalendaru“. *Saopštenja* 47: 121–130.
- Notopoulos, James. A. 1944. „The Symbolism of Sun and Light in the Republic of Plato“. I. *Classical Philology* 39 (3): 163–172.
- Ostrow, Steven. 1996. „Cigoli's Immacolata and Galileo's Moon: Astronomy and the Virgin in Early Seicento Rome“. *Art Bulletin* 78 (2): 218–235.
- Panić, Draga i Gordana Babić. 1975. *Bogorodica Ljeviška*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Pejić, Svetlana. 2014. *Crkva Svetog Nikole u Nikoljcu*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Petković, Sreten. 2004. *Blagoveštenje Rudničko*. Kragujevac: Kalenić.
- Petković, Sreten. 2009. *Crkva Sv. Nikole u Grblju. Pelinovo – Grbalj*. Beograd – Poligraf – Grbalj: Srpska pravoslavna opština grbaljska – Grbalj.
- Prescott, William. 1961. *History of the Conquest of Peru* (with an introduction, new notes and new summary of the civil wars and subsequent event by the distinguished archaeological historian Victor W. von Hagen). New York: Mentor Books.
- Rachner, Hugo. 1945. *Griechische Mythen in christliche Deutung*. Zürich: Rhein-Verlag.
- Rakić, Zoran. 2012. *Srpska minijatura XVI i XVII veka*. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet – Filozofski fakultet – Sveta srpska carska Lavra Hilandar.

- Suntrup, Rudolf. 1980. „Te igitur– Initialen und Kanonbilder in mittelalterliche Sakramentalhandschriften“. In *Text und Bild. Aspekte des Zusammenwirkens zweier Künste in Mittelalter und früher Neuzeit*. Meier, Christel und Uwe Ruberg, (hg.), Wiesbaden: Reichert: 78–382.
- Tatarkiewicz, Władysław. 1981. „Onthological and Theological Perfection“. *Dialectics and Humanism* 8 (1): 187–192.
- Todić, Branislav. 1988. *Gračanica. Slikarstvo*. Beograd: Prosveta – Priština: Jedinstvo.
- Todić, Branislav i Milka Čanak Medić. 2005. *Manastir Dečani*. Beograd: Muzej u Prištini (sa izmeštenim sedištem) – Centar za očuvanje nasleđa Kosova i Metohije – Mnemosine – Srpski pravoslavni manastir Visoki Dečani.
- Todorović, Dragana. 2002. „Sunce i Mesec“. In *Enciklopedija pravoslavlja* 3, Kalezić, Dimitrije, srpski patrijarh Pavle (ur.). Beograd: Savremena administracija: 1883.
- Van der Meer, Frederik. 1938. *Maiestas Domini. Théophanies de l'Apocalypse dans l'art chrétien*. Rome: Cittàdel Vaticano.
- Von Hagen, Victor, Wolfgang. 1949. „Hiram Bingham and His Lost Cities“. *Archaeology* 2 (1): 42–46.
- Wessel, Klaus. 1986. „Deesis“. In *Lexikon des Mittelalters* 3. Bautier, Robert-Henry et al. (hrsg.). München – Zürich: Artemis Verlag: 631–632.
- Weyl-Carr, Annemarie. 1991. „The Deesis“. In *Oxford Dictionary of Byzantium* 1. Kazhdan, Alexander (ed.). New York – Oxford: Oxford University Press: 600.

Anđela Gavrilović
Department of History of Art,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

*Contribution to the Study of the Iconography and
Meaning of the Sun and Moon in Byzantine and Serbian Medieval Art with
Special Interest in the Celestial Luminaries
in the Church of St. Nicolas in Pelinovo (1716/1717)*

The paper offers an analysis and a description of the scenes of heavenly visions in the art of Byzantium and medieval Serbia. The analysis of the scenes in which they appear, the iconographic features of heavenly luminaries, the specific contexts and the reasons for their depiction are discussed in the present paper. The author especially refers to two frescoes with the representations of the heavenly luminaries, the Sun and the Moon, in the painting of the church of St. Nicholas in the village of Pelinovo in Grbalj, Montenegro (1716/1717; ill. 1–4). Although the appearance of the celestial luminaries, their dimensions and placement in the iconographic program of the church as well as the reasons for their depiction are unique in Serbian painting done in the Byzantine tradition, to this day, the luminaries from Pelinovo did not represent the subject of the scientific research. For these reasons, this paper is dedicated to the above-mentioned issues.

In the church of St. Nicholas in Pelinovo, the Moon is depicted en face, in a form of a large yellow sphere with large eyes and nose (ill. 2), without radial rays, while the Sun is portrayed in the same manner, in red color in a form of a fiery globe (ill. 1). The inscription next to the representation of the Sun is destroyed, while the Moon is marked as “Luna” in the Serbian redaction of Old-Slavonic. The Sun is shown as great luminary, and the Moon as a small luminary, according to the biblical narrative (Genesis 1:16). The heavenly aspect of the luminaries is determined by their depiction in the upper part of the scene – on the blue ground, which symbolizes the sky as well as with their perfect spherical shape. As the figures of the Virgin, of Christ and of St. John the Forerunner in Pelinovo form a Deesis, it is noticed that the heavenly luminaries are depicted in the scope of that composition (ill. 3–5). Therefore, the history of showing the Sun and the Moon in the Deesis scenes is considered in the paper. Apart from the above-said, it was concluded that the Sun is the symbol of Christ and the Moon the symbol of the Virgin Mary and the Church.

Keywords: Sun, Moon, heavenly luminaries, byzantine art, Saint Nicolas in Pelinovo, iconography, meaning

Contribution à l'étude de l'iconographie et de la signification du soleil et de la lune dans l'art médiéval byzantin et serbe, avec un intérêt particulier pour les luminaires célestes de l'église Saint-Nicolas de Pelinovo (1716/1717)

L'article propose une analyse et une description des scènes de visions célestes dans l'art de la Byzance et de la Serbie médiévale. L'analyse des scènes dans lesquelles elles apparaissent, les caractéristiques iconographiques des luminaires célestes, les contextes spécifiques et les raisons de leur représentation sont discutés dans cet article. L'auteur fait particulièrement référence à deux fresques représentant les luminaires célestes, le soleil et la lune, sur les fresques de l'église Saint-Nicolas dans le village de Pelinovo à Grbalj, au Monténégro (1716/1717; fig. 1–4). Bien que l'apparence des luminaires, leurs dimensions et leur emplacement dans le programme iconographique de l'église ainsi que les raisons de leur représentation soient uniques dans la peinture serbe réalisée dans la tradition byzantine, à ce jour, les luminaires de Pelinovo ne représentent pas le sujet de la recherche scientifique. Pour ces raisons, le présent article est consacré aux problèmes susmentionnés.

Dans l'église Saint-Nicolas de Pelinovo, la lune est représentée en face, en forme d'une grande sphère jaune avec de grands yeux et un nez, sans rayons radiaux (fig. 2), tandis que le soleil est représenté de la même manière, en rouge en forme d'un globe de feu (fig. 1). L'inscription à côté de la représentation du

soleil est détruite, tandis que la lune est marquée « Luna » dans la rédaction serbe du vieux-slave. Le soleil est représenté comme un grand luminaire et la lune comme un petit luminaire, selon le récit biblique (Genèse 1:16). L'aspect céleste des luminaires est déterminé par leur représentation dans la partie supérieure de la scène – sur le fond bleu, qui symbolise le ciel, ainsi que par leur forme sphérique parfaite. Alors que les figures de la Vierge, du Christ et de Saint Jean le Précurseur de Pelinovo forment une Déesis, on remarque que les luminaires célestes sont représentés dans le cadre de cette composition (fig. 3–5). Par conséquent, l'histoire de la représentation du soleil et de la lune dans les scènes de la Déesis est prise en compte dans cet article. En plus, il a été conclu que le soleil était le symbole du Christ et la lune le symbole de la Vierge et de l'Église.

Mots-clés: le soleil, la lune, les luminaires célestes, l'art byzantin, l'église Saint-Nicolas à Pelinovo, l'iconographie, la signification

Primljeno / Received: 2.11.2018.

Prihvaćeno / Accepted: 6.02.2019.